

ARAB VA O'ZBEK TILIDAGI SINONIM SO'ZLAR

Ochilova Sarviosiyo Imomiddin qizi

2nd course of student Uzbekistan State World Languages University

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi o'zbek tili tarkibiga arab tilidan kirgan leksemalar va ularning asl, hamda o'zlashma ma'nolarda qo'llanishi bundan tashqari ushbu leksema va iboralarining qo'llanish o'rni, ularning leksiksemantik xususiyatlari misollar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Sinonim so'zlar, leksik so'zlar, asl ma'no, ko'chma ma'no, leksik birliklar, lug'aviy birliklar, leksema va leksik qatlam.

Аннотация. В данной статье на основе примеров поясняются лексемы арабского языка и их употребление в исходном и заимствованном значениях, а также место употребления этих лексем и выражений, их лексико-семантические особенности.

Ключевые слова: Синонимы, лексические слова, исходное значение, переносное значение, лексические единицы, лексические единицы, лексема и лексический слой.

Annotation. In this article, lexemes from the Arabic language and their use in original and borrowed meanings, as well as the place of use of these lexemes and expressions, their lexical-semantic characteristics, are highlighted on the basis of examples.

Key words: Synonyms, lexical words, original meaning, figurative meaning, lexical units, lexical units, lexeme and lexical layer.

Dunyodagi barcha tillarning asosini so'z tashkil etadi. Shuningdek insonlarning nutqi ham aynan shu so'zlarning qo'llanilishiga bog'liq. Nutqimizning ravon bo'lishi va so'zlagan so'zlarimizning takrorlanmasligi uchun so'z boyligimiz ko'p bo'lishi va sinonim so'zlarni qo'llashimizga bog'liq desak mubolag'a bo'lmaydi.

Til birliklarining bir xil ma'noga ega bo'lish hodisasi sinonimiya deyiladi. Sinonimiyaning birligi bir umumiy ma'noga ega bo'lgan so'zlar ya'ni, sinonimlardir. Sinonim yunoncha so'zdan olingan bo'lib, "bir nomli" degan ma'noni bildiradi. Sinonimlar bqanday til birliklariga xosligiga qarab, lug'aviy, frazeologik va sintaktik sinonimlarga bo'linadi.

Sinonimlar o'zbek tilida ham keng qo'llaniladi. O'zaro sinonim bo'lgan so'zlar guruhi sinonimlar qatori deyiladi. Sinonimlar qatoridagi bir so'z bosh so'z (asosiy so'z) hisoblanadi. Bosh so'z o'zining ma'nodoshlariga nisbatan ommabop bo'ladi va muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, hozirgi adabiy tilga mansubligi, emotsional bo'yoq uslubiyatiga ko'ra betarafligi va shu kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi.

O'zbek tili taraqqiyotida boshqa xalqlarning lisoniy ta'siri, xususan leksik qatlamda yaqqol ko'zga tashlangan. Ayniqsa, 90-yillardagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar tilga, uning leksikasiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Natijada muayyan bir tillardan o'zlashgan so'zlarning mavqei pasayib, iste'moldab chiqdi, ularning o'rniga allaqachon istorizm va arxaizmga aylangan arabcha so'zlar yana ishlatila bosjlandi. Masalan: vazir, jumhuriyat, shirkat, hokim, majlis, jamoat, viloyat, muallif, fuqaro, noshir, noib, mixtor, muassis, tijorat va boshqalar.

Masalaga mazkur nuqtai nazar asosida yondashilganda, o'zbek tili leksikasidagi arabcha so'zlarning barchasini o'zlashgan desak, xato bo'lmaydi. Chunki arab o'zlashmalarining deyarli barchasi o'zbek adabiy tilining fonetik va grammatik qonuniyatlari ta'siriga beriladi, ayniqsa ular turlanish sistemasida o'zbek tilining o'z so'zlari bilan teng ma'noda ishtirok etadi, zero ular chin ma'noda o'zlashgan lug'aviy birliklardir.

O'zbek tili leksikasidagi ba'zi o'zlashmalar poetik jihatdan boshqa qiyofaga kirib, ularning asli arabcha so'zlar ekanligi unutiladi. R.A. Budagov lug'aviy o'zlashmalarining o'z tildagi shakli bilan so'z qabul qilgan tildagi shakli 8 funksional qiymat bilan munosabatga kirishi haqida fikr bildiradi. Bu fikrni o'zbek tilidagi arabcha so'zlar tabiati ham to'la tasdiqlaydi.

Xususan: a) arab tilida konkret ma'noda ishlatilgan lug'aviy birlik o'zbek tilida mavhum ma'no bildiradi (soxib (ega), ayyom (kunlar), mavj (to'lqin)); b) arab tilida ins ma'nosida ishlatiluvchi so'z o'zbek tilida tur ma'nosida qo'llanadi: murabbo (murabbo, marmalad), ayol (bola-chaqa, oila-ayol(xotin), maraz (umuman kasallik, dard)-maraz (yaramas, razil inson); v) arab tilida bir ma'noda ishlatilgan so'z o'zbek tilida polisemantik xarakter kasb etadi (g'alayon, bisot); g) arab tilidagi otdan o'zlashgan ba'zi so'zlar o'zbek tilida uslubiy muqobiliga ega bo'lmaydi (anhor, anqo, araq, ariza, aruz); d) arab tilida noarxaik tavsifdagi lug'aviy birlik o'zbek tilida arxaiklashgan bo'ladi; (qozi, firqa, ishtirokiga, xikmat (fizika); o) arab tilida lug'aviy mustaqillikka ega bo'lgan so'z o'zbek tilida lug'aviy mustaqilligini inkor etadi (almisoq(dan beri), 6) arab tilida lug'aviy birlik ba'zan o'zbek tilida so'z tavsifida bo'ladi (lisoniy, lug'aviy, sifat, fe'l, taqriz); k) arab tilida so'z hoida ishlatiluvchi birlik o'zbek tilida so'z birikmasi tarkibida qo'llanadi (nazar solmoq, avf etmoq, xayol surmoq, bahridan o'tmoq);

Arab tili va adabiyotining sharq xalqlari, jumladan, o'zbek xalqlari orasida keng ravishda tarqalishining o'zi muhim omillardan biridir. Islom mazhabi, arab tili va adabiyoti o'sha paytda ar Arab so'zlarining o'zbek tiliga kirib kelishi xilma – xil bo'lganligi singari uning semantik to'zilishidagi o'zgarishlar ham turlichadir. T.I. Rahmonov o'zining ilmiy ishida o'zlashma so'z semantik tuzilishi 3 xil ekanligini aytib o'tgan:

1. So'z ma'nolarining kengayishi
2. So'z manolarinig torayishi
3. So'z ma'nolarining ko'chishi

Filologiya fanlari nomzodi Fotih Abdullaev o'zining o'zbek tiliga o'zlashgan arabizmga bag'ishlangan tadqiqotlarida o'zbek tilida 55% foiz arab so'zlari

borligini ta'kidlagan (Abdullaev 1945). Shuning uchun bo'lg'usi arabshunos mutaxassis uchun ona tilimizdagi ana shuncha ko'p arab so'zlarining asl ma'nolarini va ularning ko'chma, yangi ma'nolarga ega ekanligini bilishlari foydadan xoli emas. O'zbek tilining izohli lug'ati tarkibida shunday o'zlashmalar mavjudki, ular o'zlashish jarayonida qanday semaga ega bo'lgan bo'lsa, o'zlashgandan so'ng ham faqat ana shu ma'noda qo'llaniladi. Bunday o'zlashmalarda ikki tilda ham ma'nolar tengligi hodisasi kuzatiladi. Masalan, "mashhur" o'zlashmasining semantik tuzilishida shunday hodisani ko'zatish mumkin. Bu so'z arab tilida – mashhur, shuhratli, dong taratgan, taniqli ma'nosida keladi. O'zbek tili izohli lug'atida ham arabiy ma'nosining ayni o'zidir. Masalan: "O'zbek oyim chala dumbo'l tabiatli bir xotin bo'lsa ham, eriga o'tkirligi bilan mashhur edi." (A. Qodiriy. "O'tkan kunlar") Ikki tilda ham bir xil ma'noni anglatuvchi arabcha o'zlashma so'zlariga quyidagilarni kiritish mumkin: botin, bois, boqiy, vojib, voiz, volida, vali, vodi, doim, joiz, johil, zolim, loyiq, masrur, matlub, mahfiy, mavjud. Tilga kiritilgan ba'zi so'zlar xalqning tabiatiga singmasa "o'gay" so'z bo'libyuraveradi va u bir kun iste'moldan qoladi. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida o'zbek tiliga – respublika» so'zi o'rniga – jumhuriyat», – rayon» so'zi o'rniga -nohiya», -vrach» so'zi o'rniga -hakim» kabi arabcha so'zlar olib kirildi, lekin ommaviy axborot vositalarida ishlatilgani bilan o'zbek tilining leksik tarkibiga singib keta olmadi.

Ayrim o'zlashma so'zlar o'zbek tiliga o'tishi jarayonida monosemantik (bir ma'nolik) ma'noga ega bo'lgan holda, vaqt o'tishi bilan u polisemantik to'zilishga ega bo'lishiga yoki so'zning so'z beruvchi tildagi biror sema asosida so'z o'zlashtiruvchi tilda yangi semalar hosil qilib, yangi so'zlar hosil qilishi kuzatiladi.

Ba'zi arab tilidan o'zlashgan so'zlar ma'nolari o'zining birlamchi ma'nosiga umuman o'xshamaydi. Masalan: "Ayyu – hannos solaverasanmi?" iborasi o'zbek tilida "Baqiraverasanmi?" ma'nosida ishlatilsa, arab tilida (Ayyuha) Ey (Annas) odamlar, ma'nosini anglatadi. Bu ikki so'zdan hosil bo'lgan – Ey odamlar!" degan ma'noni anglatadi, lekin ko'pchilik bu iborani ana shu ma'nodaligini bilmaydi. Vaholanki, o'zbek tilining izohli lug'atida mazkur iboraga shunday sharh berilgan: Ey, odamlar, olamonga xitob, hayqiriq, shovqin-suron. Yoki o'zbek tilidagi – Albatta" so'zi izohli lug'atda shubhasiz, tabiiy, bo'lmasachi ma'nolarida kelsa, arab tilida bu so'z ikki qismdan to'zilgan bo'lib, birinchi qismi va ikkinchi qismi qaror, tamomila, batamom, mutlaqo, sira, kabibirlamchi ma'nolarga ega. Arab tilidagi shaklidagi mazkur so'z mutlaqo, juda, tamomila, aslo, o'zil-kesil, qat'iyon ma'nolarini anglatadi. (Baranov X. KM.1985, 55 b). Lekin bu so'zni g'oz, o'rdak ma'nolari bilan almashtirmaslik kerak. O'zbek tilida – Mobaynida" so'zi arabcha: ikki narsa oralig'idagi masofa, o'rta, hodisa oralig'idagi muddat, farq ma'nosida kelsa, o'zbek tili izohli lug'atida oralig'ida, o'rtalik, ora ma'nolarini anglatadi.

Shunday qilib, biz o'zbek tili leksikasining ancha qismini tashkil etgan arabizm arab tilidan o'zlashgan so'zlarning kirib kelish jarayoni, uning o'zlashishi, singishi, ma'nolarining arab tilida qanday bo'lsa shunday ma'noda qo'llanilayotganligi yoki birlamchi ma'nosini yo'qotib, boshqa ma'noda, ba'zan,

asliga zid ma'no anglatadigan shakllari haqida tasavvurga ega bo'lamiz. Zero, arab tili mutaxassisi bo'la turib, o'zining ona tilidagi o'zlashgan arab so'zlarining kirib kelish tarixini bilmaslik haqiqiy arab tili mutaxassisga to'g'ri kelmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Eshonqulov B.X. Hozirgi o'zbek adabiy tilida arabiy lug'aviy o'zlashmalarning paradigmik assimilyasiya munosabati. Avtoreferat. -T.: 1996. S. 21.;
2. Raxmatullayev Sh. Sistem tilshunoslik asoslari. Magistrantlar uchun o'quv qo'llanma. -T.:Universitet, 2007. 159 b.
3. Raxmatullayev Sh. N.Mamatov, R. Shukurov.O'zbek tili antonimlarining izohli lug'ati. I.Qo'chkortoyev tahriri ostida. -T.: O'qituvchi, 1980. 237 b.
4. Raxmatullayev Sh. O'zbek tilining izoxli lug'ati. -Toshkent: 1995. 288 b
5. Saloyev R., Avazmetov Sh -O'zbek tilidagi arabcha va forsha so'zlar lug'ati" O'qituvchi, 1996. 89 b.
6. Usmanova S. O'zbek tilining lug'at sostavida tojik-forsha va arabcha so'zlar. -T.: 1968.
7. Нишонов А. Фонетико-морфологический и лексико-семантический анализ арабизмов в языке А.Навои.-Ташкент,1990.
8. Тухтасинов, И. М. (2011). Лингвокультурологические и гендерные особенности сложных слов в художественном тексте (на материале английского и узбекского языков). Автореф. дисс.... канд. филол. наук. Ташкент: УЗГУМЯ.
9. Тухтасинов, И., & Хакимов, М. (2021). Modern views on the problem of distance and traditional methods of teaching italian language in higher education institutions. Society and Innovation, 2(2), 111-117.10. Tukhtasinov, I. M., Muminov, O. M., & Khamidov, A. A. (2017). The days gone by. Novel by Abdulla Qodiriy. Toshkent.